

**TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KAPATILMASINDA
SONDAN BİR ÖNCEKİ GELİŞME: TPCF URFA SİVEREK ŞUBE KÂTİBİ
MEHMET FETHİ BEY'İN ŞARK İSTİKLAL MAHKEMESİNDE
YARGILANMASI**

Ahmet YEŞİL*

Öz

Cumhuriyetin birinci yılında sahneye çıkan, kurucularıyla Milli Mücadele'nin Atatürk'ten sonraki ünlü kişilerini barındıran Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF), Türk demokrasi tarihinde çok partili siyasi hayatın ancak sekiz ayında rol almış bir siyasi partidir. Siyasi hayata çıkışı gibi siyasi hayattan ayrılışı da dramatik olmuştur. Şeyh Said isyanı ile ilişki kurulmak istense de asıl olarak "dini siyasete alet etme", halkın içinde nifak yaratma iddiasıyla Ankara ve Şark İstiklâl Mahkemelerinde yargılanmış, bu mahkeme kararları doğrultusunda kapatılmıştır. Bu çalışmanın amacı Doğu Anadolu'da Terakkiperver Cumhuriyet Fırka örgütlenmesinde aktif rol sahibi ve Urfa-Mardin Şube Kâtibi Mehmet Fethi Bey'in partisinin kapatılmasına gerekçe olacak Şark İstiklâl Mahkemesinde görülen davası, siyasi rekabetin boyutlarını, farklı siyasi telakkileri ve anlayışları sergilemektir.

Anahtar Kelimeler: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF), Şeyh Said isyanı, Şark (Diyarbakır) İstiklâl Mahkemesi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Urfa Mardin Şube Kâtibi Mehmet Fethi Bey.

* Yrd. Doç. Dr. Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, ahyesil@gmail.com

NEXT TO LAST OCCURENCE FOR THE CLOSURE OF PROGRESSIVE REPUBLICAN PARTY: THE TRIAL OF MEHMET FETHİ BEY, URFA-SİVEREK CLERK OF PROGRESSIVE REPUBLICAN PARTY, IN ORRIENT INDEPENDENCE COURT

Abstract

Progressive Republican Party (PRP) having taken to the stage in the first year of the Republic and incorporated some celebrities in the national struggle term following Atatürk was a political party which had a role in the history of Turkish democracy multi-party system just 8 months. Like it's born, it's departure was dramatic too. Even some people wanted to establish a relationship with Sheikh Said rebellion, it was judged in Ankara and East Independence Courts because of being divisive, exploiting religion for it's political gain and was closed by the decision of the courts. The study aims to demonstrate lawsuits which pending action in East Independence Court against Mehmet Mehmet Fethi, who was a secretary of Urfa and Mardin Branches of PRP and played an active role to organize PRP, the size of political competition, the different political conceptions and understanding.

Keywords: *Progressive Republican Party (PRP), Sheikh Said Rebellion, East (Diyarbakır) Independence Court, PRP Urfa Mardin Branch Secretary Mehmet Fethi.*

1. GİRİŞ

Kuruluş aşamasında Halk Fırkası'ndan önce cumhuriyet fırkası olacağı açıklanan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF), 17 Kasım 1924 (1341) tarihinde Türk siyasi hayatına girmiş, ancak Haziran 1925'in ilk haftasında dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle kapatılmıştır. TpCF'nin iktidardaki Halk Fırkası'ndan siyasi/dünya görüşü olarak çok farklı olmadığı, Gazi Mustafa Kemal'in ifadesiyle "iki fırka arasında ancak" teferruattaki farklar" bulunduğu, kurucuları ki her biri Milli Mücadelenin çok muteber şahsiyetleri olduğuna göre kapatılması kamuoyunda şaşırtıcı olmuştur. Kapatılma sebeplerini birkaç maddede özetlemek gerekirse bunlardan ilki Halk Fırkasına nazaran TpCF'nin siyasi hayata

çıkarken Anglosakson parti özellikli program, nizamname ve beyannameye sahip olması. İkincisi; parti kurucuları arasında Milli Mücadelenin öncü kadrolarından ilk beş kişisinden dördünün bu partide yer alması ve bunların halk katında sahip oldukları itibar. Üçüncüsü, ikinci şıkka bağlı olarak TpCF siyasi hayata çıktığının daha ilk ayında özellikle (basının da merkezi olan) İstanbul'da ve Türkiye'nin belli başlı şehirlerinde çok hızlı teşkilatlanması. Ki, o dönem seçim sistemine göre ekseriyet oylar ile iktidar olunabildiği için TpCF bu hızda halk nezdinde itibar görmesi Halk Fırka iktidarını açıktan tehdit eder konuma gelmiştir(Yeşil, 2002: 432-433). Dördüncüsü TpCF kurucularının büyük çoğunluğu asker kökenli olması, resmi yetki ve görevleri kalmasa da ordu içinde devam eden saygınlıkları göz ardı edilmeyecek bir durumdu(Frey, 1965: 932-935). Cumhurbaşkanı'nın iki parti arasındaki konumunu açıktan kurucusu olduğu CHP yanında hatta "gerekiirse cumhurbaşkanlığından istifa edip CHP'li bir nefer gibi çalışacağını" n ifadeleriyle belirtilmesi(Zürcher, 1988: 18-19.). Son bir sebep, Şark(Şeyh Said) İsyanı çıktıktan sonra TpCF İstanbul şubelerinden bazı şahısların dini siyasete alet ettikleri isnadıyla Ankara İstiklal Mahkemesinde açılmış davadan mahkûmiyet kararı çıkmasına rağmen TpCF'nin İstanbul'da yeniden yapılanma amaçlı il kongresini yapması. hükümet nezdinde bu durum bardağı taşıran son damla olmuştur denilebilir.

Bu sebepler iktidarı ne kadar rahatsız ederse etsin hukuki bir zemin oluşmadan muhalefet üzerinde tasarruf yapmasını imkânlı kılmıyordu. Doğuda Şeyh Sait İsyanı patlak vermesi, siyasi alanda iktidara birden fazla projeyi gerçekleştirme fırsatı verdi. Bunlardan ilki hiç kuşkusuz Osmanlı modernleşmesinin devamı niteliğindeki milli-çağdaş toplum oluşturma projesidir. Özetle ümmet vasfına haiz toplumu milletleştirme, laik-seküler- toplum inşa etme, meclisten çıkarılan bir dizi inkılap kanunlarıyla sağlanmak istenmiştir. İkincisi; biri isyan bölgesi(Şark)da; isyana karışanları yargılamak üzere, diğeri bu bölge dışında kalan yerlerde hükümet ve rejime yönelik hareketlere karışanları yargılayacak

Ankara İstiklal Mahkemesinin kurulmasıdır. Ankara İstiklal Mahkemesinin özel bir görev üstlendiği kısa sürede anlaşılmıştır. Muhalefeti destekleyen İstanbul basını üzerinde baskı oluşturmak, muhalefet partisinin hızlı teşkilatlanmasını önlemek.

TpCF kuruluşundan sonraki ilk ayda İstanbul'da dikkati çekecek miktarda üyeye ulaşan İstanbul Beykoz Şubesi mensubu bazı şahısların dini siyasete alet ettikleri isnadıyla Mart 1925 başlarında Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde açılan dava neticelenmeden, Şark (Diyarbakır) İstiklal Mahkemesinde de aynı parti mensubu ve TpCF'nın Urfa- Mardin illerinde teşkilatlanmadan sorumlu yönetici bir kişi hakkında dava açılmıştır. Ankara İstiklal Mahkemesindeki dava 3 Mayıs'ta sonuçlanmış TpCF'lı oldukları iddia edilen iki kişi 1 ilâ 15 yıla varan çeşitli cezalara çarptırırken ("Terakkiperverli Resul Hoca ve Salih Paşo Suçlu Bulundu", Hâkimiyet-i Milliye, 4 Mayıs 1341 (1925), hükümeti TpCF'nın faaliyetleri hakkında uyarmıştır. Bu mahkeme kararının ilk tesirleri muhalefetin ülke sahtındaki hızla teşkilatlanmasını bir anlamda yavaşlamıştır.

Çalışma konumuzun odağında bulunan ve hakkında Şark İstiklal Mahkemesi'nde dava açılan TpCF Urfa Siverek Kâtibi Mehmet Fethi Bey(1893 doğumlu Erkan-ı Harbiye Kaymakamlığı(yarbay) rütbesinden emekli, eski Urfa Mutasarrıf(kazadan büyük vilayetten küçük birim yöneticisi), İstanbul TpCF Merkez Şubesi'ne kayıtlı ve fırkanın Urfa Siverek ve Mardin'de teşkilatını kurmakla vazifelendirmiş kişisi), hakkında "dini siyasete alet etme" suç isnadı ile açılan dava, 30 Nisan 1925'te başlamış 18 Mayıs 1925'te tamamlanmıştır. Mahkemenin (Karar no: Esas No: 32 esas, 19 Mayıs 1925 tarih ve 30 nolu) kararına göre M. Fethi Bey'e faaliyetlerinden dolayı suçu sabit görülerek 5 yıl kürek cezasına çarptırılmış, aynı karar metninde; cumhuriyetle birlikte başlamış çok partili siyasi hayatını sonlandıran siyasi bir karar da yer almıştır. Mahkeme görev mıntikasındaki bütün TpCF şubelerinin kapatılmasına

hükmetmiştir(TBMM A, T-12, D. 3); (Mahkemenin Terakkiperver Şubelerine Sed Kararı, Hâkimiyet-i Milliye, 20.05.1925).

Ankara İstiklâl Mahkemesi kararıyla mukayese edildiğinde Şark İstiklâl Mahkemesi kararı daha ağırdır ve özellikle TpCF'nin siyasi hayatını noktlayan sondan bir önceki hareket olmuştur. Şark İstiklâl Mahkemesi bu kararı alırken bazı siyasi çevrelerden (Doğan, 1964: 174) ve isyanın yaratmış olduğu tesirden önemli derece etkilendiği, Fethi Bey hakkındaki davanın mahkeme safhası incelendiğinde söylenebilir.

TpCF ve onun kapatılma sürecine ait resmi tek bilgi kaynağı İstiklâl Mahkemesi zabıtlarının da korunduğu Türkiye Büyük Millet Arşividir(kaynak atıflarında TBMM A kısaltması şeklinde kullanılmıştır). Bu Arşivin genel tasnifi yapılmış olmakla birlikte dosya içi evrakların tasnifi tam değildir. Arşivde; TpCF kapatıldıktan sonra parti evrakları çuvallarla Meclise getirilmiş, bunlara ilaveten yargılamalardan oluşan evraklar da burada bulunmaktadır. Bu çalışmada TBMM Arşivi İstiklal Mahkemeleri, Tasnif 3 ve 12 ile bu tasniflere dâhil 1, 2, 3, 15, 349 ve 350 dosyalardaki belgeler kullanılmıştır. Kaynak atıflarında bu arşive ait tasnif numarasından sonra dosya numarası verilirken, dosya içeriğindeki belgeler, birden fazla sayfaya sahipse atıf yapılan belgenin sayfası ayrıca belirtilmiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hakkında şu ana kadar elde üç yayınlanmış kitap mevcut olup bunlardan ikisi doğrudan bu parti ismini taşımaktadır. Zengin basın taramasına sahip olan çalışma Nevin Yurtsever Ateş'in Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'dır (Ateş, 1998). Diğerleri Milli Mücadelede İttihatçılık (Zürcher, 2003) çalışmasıyla Türkiye'de tanınan Hollandalı araştırmacı Eric Jan Zürcher, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (Zürcher, 2013) eseriyle de hayli ses getirmiştir. Bu çalışmasında bir anlamda Milli Mücadele'de İttihatçılık eserinin devamı sayılabilecek konu ve savlar ile okuyucuyla buluşmuştur. Üçüncü ve son çalışma Ahmet Yeşil'in

Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (Yeşil, 2002), bu ikisinin muhtevasını içeren ancak her ikisinde de az rastlanan İstiklâl Mahkemeleri dosyalarından bu partiyi ilgilendiren belgeleri kullanmış olmasıdır. İstiklâl Mahkemeleri zabıtlarına ait olmakla beraber Ergun Aybars'ın İstiklâl Mahkemeleri çalışmasında ise Terakkiperver Fırka ile ilgili bir bölüm bulunmaktadır. Kitapta kullanılan belgeler, Latin harflerine çevrilmiş karar defterlerinden alıntılardır. Cumhuriyetin ilk muhalefet hareketi hakkında; Nurşen Mazıcı'nın Atatürk Döneminde Muhalefet (Mazıcı, 1984) adlı eseri yol gösterici niteliktedir.

Bu çalışma olağanüstü nitelikleri ve yetkileri olan olağanüstü bir mahkemede görülen bir dava üzerine olmakla birlikte ülkenin önemli bir siyasi aktörünün varlığını ilgilendiren dava olması açısından da önemlidir. Türk demokrasisinin nerelerden geldiğinin daha iyi anlaşılması için bu tür davaların detaylarını görmeye ihtiyaç vardır. İddia edilen suç, suça isnat edilen deliller ve mahkeme safhası belgeler her biri tarihi materyal olarak kıymete haizdir. Bu çalışmada İstiklal Mahkemeleri Arşivi'nde bulunan tüm belgeler olabildiğince ele alınıp değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

1.1. TpCF Urfa Siverek Şube Kâtibi Mehmet Fethi Bey Nezdinde TpCF Hakkında Şark İstiklâl Mahkemesi'nde Dava Açılması

Başkanlığını Denizli mebusu Mazhar Müfit (Kansu) Bey'in yaptığı, üyeliklerinde Urfa Mebusu Ali Saip (Ursavaş) ve Kırşehir Mebusu Lütfi Müfit Beylerin bulunduğu ve Müdde-i Umum(savcı)liği Karesi Mebusu Ahmet Süreyya (Özgeevren) Bey'in üstlendiği Şark (Diyarbakır) İstiklâl Mahkemesi (TBMM ZC, Dönem 2, c.15, 1976: 266-561), isyan mıntıkasında vuk'u bulan olaylara karışmış kişileri yargılamakla görevli; olağanüstü yetkilere sahip bir mahkemedir (Düstur, (1341) III. Tertip, c.3: .108-110). Ankara İstiklâl Mahkemesinden ayrıcalığı,

verdiği idam kararları meclis onayı gerekmeksizin infazını gerçekleştirebilmesidir (TBMM ZC, Dönem 2, c.15, 1976: 149-154.).

Konumuz açısından Şark İstiklâl Mahkemesinde görülen davalardan biri olan TpCF Urfa-Siverek Mardin vilayetlerinde fırka teşkilatını kurmakla İstanbul merkez şubesinde görevlendirilen (TBMM A, T-12, D. 350), bilahare TpCF Siverek şube kâtipliğini geçici olarak üstlenmiş bulunan eski mutasarrıf ve emekli asker Mehmet Fethi Bey hakkında açılmış davadır. Dava M. Fethi Bey'in şube teşkili esnasında umumi ve hususi surette halka dini telkinatta bulunduğu, dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle yapılmış bulunan bir ihbar neticesinde açılmıştır.

1.1.1. Polis Soruşturması

Fethi Bey aleyhine açılan davanın mahkeme safhasına geçmeden önce, mahkeme heyetinin kararını doğrudan etkileyen ve Siverek Emniyet Müdürlüğü'nce tanzim olunan fezleke (soruşturma evrakı) (TBMM A, T-12, D.3) üzerinde durmakta yarar vardır. Mahkeme evraklarına göre Fethi beyin TpCF Siverek Şubesi açılışında umumi ve hususi olarak halka sarf ettiği sözlerde dini siyasete alet ettiği iddia ve ihbarı üzerine, 27-30 Nisan 1925 tarihleri arasında iddia ve ihbarla alakalı 15 kişinin ifadeleri cem'an 24 sayfada toplanmış, 25 sahifeden mürekkep soruşturmanın 1-9. sayfalar arasında yer alan 3 kişilere ait ifadeler tamamen M. Fethi Bey'in dini siyasete alet ettiği iddiasına yönelik ve aleyhtedir. Bu üç kişi: Odabaşı Bekir oğlu Mahmud, Hayriye Camii Şerifi imamı Mehmet Ali Efendi bin Ramazan ve Camkanlı Cemil Bin Eyüp'den ikisi (Mahmud ve Eyüp) gözden sakat, üstelik okur-yazarlığı yoktur. Her üçü de Halk Fırkasına kayıtlıdır. İfadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Fethi Bey aleyhindeki asıl ihbarın sahipleridir. Bir başka nokta ise her üçünün de Fethi Bey aleyhine sarf ettikleri iddia aynı cümlelerden ibaret olup, işittiklerini iddia ettikleri ve Fethi beyin "medreseleri kapatmışlar, şeriatı kaldırmışlar, biz Şeriat-i Muhammediye'yi isteriz, fırkamız dini terakki ettirecektir. Siz de gelin el birliği ile çalışalım"

şeklindeki sözlerine “başka kimin duyduğu hakkındaki suale” birbirlerini şahit göstermişlerdir. 10.-24. sayfalar arasında yer alan on iki kişiden beşi (ki, bunlardan dördü bu fırkaya girmiş fakat azalıkları kesinleşmemiş) konuyla alakaları olmadığını(bunlardan sadece biri “bu iddianın sağda sola konuşulduğunu duyduğunu ama kendisinin hükümet fırkasından olup, bizzat işitmediğini” beyan ederken diğer dördü hiçbir şeyden haberi olmadığı ve geri kalan yedi kişi ise Fethi Bey’in lehine ifade vermişlerdir.

Polis soruşmasında Fethi Bey aleyhinde olan üç şahsa yöneltilen sorulara bakılırsa Fethi Bey, daha mahkemeye gitmeden polis nezdinde suçlu olarak görülmektedir. Öyle ki; ilk üç kişiye yöneltilen suallerden biri şu şekildedir: - Vatan ve hükümet-i hazıra’mıza hizmet etmek şarttır. Bu hainler (M. Fethi Bey ve Şeyh Eyüp kast edilerek) hakkında bildiğiniz ve işittiğiniz varsa söyle.

Diğer taraftan bu soruşturma evrakının son sayfasında yer alan fezlekedeki TpCF kâtibi M. Fethi Bey’in Siverek’te cemiyet teşkil etmek için umumi ve hususi hitabelerde halka karşı “TpCF’nin dine riayetkâr olduğu, şimdiki hükümetin dine o derecede riayet etmediği yollu telkinatta bulunduğu ihbarı üzerine tahkikat icra edildiğinden bahisle ifadesi alınanların lehte ve aleyhte olanlara göre tasnifi yapıldıktan sonra hülâsa Fethi Beyin avam-ı halkın hissiyat-ı diniyesini tahrik edecek beyanat ile resmi küşat için mevlid okutmak gibi vasıtalarla cemiyet azasının tekvini için propagandalarda bulunduğu...” şeklinde bir de hüküm verilmektedir(TBMM A, T-12, D. 3). Polis soruşturmasından başka Fethi Bey hakkında tanzim edilmiş ve mahkemede delil olarak kullanılan on beş adet evrak bulunmaktadır. Bunlardan yedisi TpCF Urfa ve Siverek şubelerinin hükümet güçlerine yardımcı olmak üzere mensuplarını (gönüllü birliği) Kuva-yı Milliye’ye (Milli Kuvvetler) iştirak ettirmeleriyle alakalıdır. Ancak problem M. Fethi Bey’in Siverek şube reisine 22 Martta yazmış olduğu bir telgrafla bu birliğe iştirak eden piyade ve süvari miktarını sormasıyla ortaya çıkmıştır. Geriye kalan 8 evrak Fethi

Bey'in Ankara Fırka Kâtibi Umumiliğine bildirdiği hususlardır (TBMM A, T-12, D.350) ve bazı şahsi görüşlerini kapsamaktadır. Bu on beş evraktan çoğu resmi yazışmalar olduğu cihetle suretinin temini mümkündür. Ama bilhassa Fethi Bey'in Ankara'daki bazı şahıslara gönderdiği mektup, telgraf vs. evrakların sansür uygulamaları sebebiyle el konulduğu veya bir suretinin çıkarıldığı mahkemeye delil olarak sunulmasından anlaşılmaktadır. Bundan şu sonuç çıkmaktadır ki, Takrir-i Sükûn Kanunu ilanı ile birlikte TpCF'nin bütün faaliyetlerinin sıkı bir kontrole tabi tutulduğu, bütün yazışma ve görüşmelerin rapor haline getirildiği anlaşılmaktadır.

TpCF Urfa-Siverek kâtibi M. Fethi Bey'in hangi gün tutuklandığı belli olmamakla birlikte 26 Nisan 1925 tarih ve esas 24/341/32 numaraları Şark (Diyarbakır) İstiklâl Mahkemesi Savcısı Ahmet Süreyya Bey imzalı İddianamesinde: "Mensub olduğu fırka-i siyasiye'nin meclis-i milli haricindeki cemiyet teşkilatını icra selahiyetini istimal esnasında dini ve mukaddes olan hissiyat-ı diniyeyi alet-i ittihaz ederek halk arasına nifak ve şikak ifasına teşebbüs ve cü'ret etmekle, maznun-u aleyh olup taht-ı nezarette bulunan Terakkiperver Fırka Katibi Fethi Bey'in ma-bih-izni olan fiilin Hıyanet-i Vataniye'den olmasına binaen hakkında gayri muvakkat tevkif kararı istarını talep ve maznun-u aliye mumaileyhin faale müddeayinin içtisarı merbutun mahkemeye tevdi edilen dosya muhteviyatı matlup şeyh Eyüp'un muhakeme evrakı ve dosya münderecatı indel muhakeme serd ve beyan olacak delail ve şehadet ile sabit olacağından hakkında mevkufen muhakeme icrasıyla cürmünün subuti takdirinde tayin edilecek faale ve hareketin tezahür edilecek mahiyete göre tahdit ve cezasını talep ederim. Mahiyeti cürme nazara maznun aleyh Fethi Bey hakkında gayr-i muvakkat tevkif müzekkeresi istarına.. 27 Nisan 1341/ 1925" (TBMM A, T-12, D. 3: 19). Fethi Bey'in gayri muvakkat (geçici) tevkif kararı bir gün sonra çıkarılmıştır (Terakkiperverli Fethi Bey Tevkif Edildi, Cumhuriyet, 29 Nisan 1341/1925).

Polis soruşturmasının başladığı tarih ile gayr-ı muvakkat tevkif kararının icra edildiği tarih aynı gündür. Ve bu soruşturmanın bittiği gün yani 30 Nisan 1925 günü Fethi Bey mahkeme heyeti önüne çıkarılmıştır. İddianameyi müteakip, savcılığın mahkeme başkanlığına sunduğu on beş adet, iddianameye esas evrak okunduktan sonra Fethi Bey'in duruşmasına geçilmiştir. Mahkeme Reisi (başkanı) Mahzar Müfit Bey'in sorularına cevap veren Fethi Bey Urfa'ya, isyan hadisesinden 3-4 hafta evvel TpCF teşkilatı için geldiğini, burada fırkasının Urfa şubesi başkanlığını deruhte eden Hasan Ağa ve Siverek'te de Şeyh Mehmet Eyüp Efendilerin evlerinde misafireten kaldığını, her ikisinin daha evvel Ankara ve Urfa ile muhabere kurmuş olduklarından ismen tanıdığını, Siverek Şubesi için hükümete ilmühaberlerin verilip resmi küşadın (açılışın) yapılacağına çok az bir zaman kala bilhassa Halk Fırkası mensupları tarafından küşadın yapılmaması için aleyhte faaliyetlerde bulunduğunu, meselenin Şeyh Eyüp üzerinde yoğunlaşmış olması ve onun geçmişte idam ile yargılanmış olduğunu öğrenilmesinden sonra fırka ile alakasının kesildiğini... Siverek'te ileri gelen pek çok kişi ile görüşüğünü ve hatta bazılarına mektup yazdığını, bunlar arasında Kuranızâdelerin de bulunduğunu, bir mektubunda 'inşallah yakın zamanda muvaffakiyet olacaktır' demesinin fırkasıyla alakadar olduğunu iddia etmiştir. Şeyh Eyüp'ün elini öpmesi ise tamamen minnet borcundan doğduğunu, çünkü günlerce evinde misafir kaldığını, bu süre içinde iddia edildiğinin aksine kendisine saygı duyulan bir zat olarak geniş bir muhitinin var olduğunu belirtmiştir (TBMM A, T- 12, Dosya 3).

Fethi Bey'in 30 Nisan 1925 tarihli ilk duruşmasında oldukça dikkat çekici ve belki de bazı müphem konulara ışık tutacak mahiyette bir konu mevzu bahis olmuştur. Mahkeme Heyetine delil olarak sunulan 15 adet evrak içinde bilhassa Fethi Bey'in "TpCF Siverek riyaset-i aliyesine" hitabesi ile keşide edilmek üzere telgrafhaneye verilen fakat çekilmeyen bir telgraf: *"bugün muvasalat ederek müfreze kumandanı Miralay Vehbi, Kaymakam Recep Bey Efendilere aza-i*

teşkilat ve hidemat ifasını, Kuva-yı Milliye'mizin suvari ve piyade miktarının işarını rica ederim efendim. İmza TpCF Urfa Kâtibi, M. Fethi" şeklindedir. Biraz önce bahsi geçen ve iddianameye esas olan on beş adet evraktan yedisinin bu konu üzerinde olduğunu belirtmiştik. Bu yedi evrakın ortaya çıkışı Fethi Bey'in bahsi geçen telgrafı (ki sansür uygulaması sebebiyle Urfa Mevkii Kumutanlığına ulaşmıştır) sonrasında vuku bulan yazışmalardır. Fethi Bey'in 22 Mart tarihli telgrafına binaen Urfa Mevkii Kumandanı (Hüsnü Alparslan Bey) 23 Mart 1925 ve 57 sayı numaralı bir takrirle vilayeti bu durumdan haberdar ederken(TBMM A T-12, D. 3: 19) 24 Mart 1925 ve 8 numaralı bir başka tezkere ile de doğrudan bu telgrafla alakalı olarak Fethi Bey'den cevap almasını istediği iki sual tevcih olunmuştur.

Fethi Bey'in Urfa Mevkii Kumandanlığı tezkeresine verdiği cevap 25 Mart 1925 tarih ve 22 numaralıdır. Fethi Bey cevabi yazısında(TBMM A, T-12, D.3: 30) *"...Esasen Urfa Siverek şubelerinin kâtibi bulunmam hasebiyle Urfa'yla olduğu kadar Siverek'le de vazifedâr ve alakadarım. Binaenaleyh Siverek şubesi tarafımdan küşat edildiğini ve bu maksatla oraya gitmiş bulunduğumu öğrenmiş bulunacağınızı da zan ederim.*

Siverek'te bulunurken zuhur eden harekât-ı isyaniye dolayısıyla fırkamızın Reisi Kazım Karabekir hazretlerinden harekât-ı isyanıyeyi tel'in eden kat'i tamim-i telgrafiye("Genç hadise-i isyanıyenin din perdesi altında Milli Devletin Cumhuriyet'i hedm ve tahrip için bir zümre'i kalile tarafından ihdas edilmiş bir hareket'i irticakarane olduğu anlaşılmıştır. Vatanın selametine kast eden bu nevi' harekâtın mürettibini ve bunlara iltihak edenleri şiddetle tel'in ettiğimizden asilere tenkil için icabında en kuvvetli surette hükümete müzakerat edilmesi Urfa Siverek ve Mardin Şubelerimize bildirilmiştir. Kazım Karabekir, 26 Şubat 1925.) mucibince hükümet-i cumhuriyetimize şubelerimizce asilerin az zamanda tenkisi için hükümeti en kuvvetli suretle müzakerat edilmesi emri

deruhte edilmişti. Bu maksatla Siverek şubemizce teşebbüsât-ı kuvâ-ı vatan perveranede bulunuldu. Takriben 300 kadar atlı ve piyadeden mürekkep bir Kuva-yı Milliye'nin teşkiliyle hükümet-i milliyece Karabahçe'ye gönderildiği ve vezaif-i milliyenin bu suretle namuskarane; fedakarane bir tarzda ifa eylemekte oldukları, resmi kumandanların teşkil eden zebatın Kuva-yı Milliye kumandanıyla daima Karaca dağa gidip geldikleri Siverek ahz-ü asker şubesi tarafından da söz edildikten sonra posta vasıtasıyla gönderilen şubemizin tahriratından anladım. Bilamüddet zarfında Kuva-yı Milliyemizin nakıs etmesi de varit olduğu gibi geçenlerde Urfa'dan Siverek'e hareket eden müfrezenin kumandanı Vehbi ve Kaymakam Recep Bey'ler de kendilerine oraca şubemiz tarafından icab eden hatt-ı hareket-i muavenetin ifasını dahi Siverek'e kadar bizzat gelmekliğimi dahi rica etmişlerdi" demıştır (TBMM A, T- 3, D. 349). Fethi Bey bu açıklamadan sonra cevabının geri kalan kısmında kendi şubelerince teşkil olunan ve isyancılarla vatanperverane çarpışan bir müfrezenin hakiki kuvvetini, hareketini, mevkilerini, bilmek, takip etmek, fırka merkezine bundan haberdar etmek vazife ve mecburiyete tabi olduğu gibi, icabında kendisinin de vazife-i vataniye ve vicdaniyesi gereği eski bir harbiyeli olarak bu kuvvetlere katılıp onları sevk ve idare etmeye, geçmiş hizmet ve tecrübelerinin kâfi geleceği ve bu hareketine de kimsenin bir şey diyemeyeceği ve dolayısıyla böyle bir suali yersiz bulunduğunu ifade etmiştir (TBMM A, T- 3, D. 349).

Fethi Bey'in burada sunduğumuz cevabını Urfa Mevkii Komutanı 28 Mart 1925 tarih ve 35 numara ile gönderilen bir başka yazısında amaçlarının ne şahsına ne de fırkasına yönelik olduğunu, ancak açık bir telgrafla milli kuvvet miktarını talep etmenin bir askeri sırrı açığa çıkarmak olduğunu, bu hususta fırka merkez-i umuminin bir talebi bulunup bulunmadığı, bulundu ise delilin gösterilmesini istemiştir. Yazının son cümleleri "bu gibi istizah için ne şubeleriniz ne de şahs-ı aliyeleri hakkında hiç bir nokta-i nazar takip edilmeyeceğinin" beyanı ile bitmektedir (TBMM A, T-12, D. 3: 32). Ama Fethi Bey'in yargılanmasında

mahkeme heyetinin esas aldığı konulardan biri; belki de en önemlisi bu olacaktır.

Bununla birlikte Urfa mevki kumandanının ikinci yazısına Fethi Bey'in cevap vermediği mahkeme zabıtlarından anlaşılmalı beraber mahkeme heyetinin aynı mealdeki suallerine verdiği cevabı biraz sonra sunacağımız zabıt pasajlarında görülebilir.

Ancak buraya girmeden önce bir hususun belirtilmesinde yarar vardır. Yukarıda verilen belge ve dolayısıyla bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Şubat ortalarında patlak veren Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılması için hükümet tarafından alınan idari (kanuni) ve askeri tedbirler ve yanında isyana karşı olan bölge insanından (sivillerden) müteşekkil bir "Kuva-yı Milliye", bölge insanından hükümete-merkezi yönetime bağlı: Gönüllü Koruyucu Birliği" teşkil edilmiş olmasıdır. Bu birliğin oluşumunda fikir ve organizasyon hükümete ait olmakla beraber, TıCF'nin de önemli ölçüde katkısı olduğu anlaşılmaktadır. Konunun suça dönük cephesi ise TıCF'lilerin de hükümetmiş gibi davranıp resmi bir organizasyon içine girmesidir. Mahkemenin de üzerinde durduğu nokta mevkii komutanı da dâhil artık hükümetin emrinde olan birliğin (askeri açıdan sır kabul edilerek) miktarının sorulmasıdır. Yani kovuşturma idari yetki açısından yapılmaktadır.

Bunun yanında bu tür bir organizasyonun aynı bölgede ilk kez de yapılmamakta oluşudur. Bilindiği gibi II. Abdülhamit zamanında vücuda getirilen "Hamidiye Alayları" ve "aşiret mektepleri", bir taraftan Ermeni tecavüzüne karşı bölge toprağını savunmak diğer taraftan da merkez otoritesini bölgede daha etkin kılmak amacına yöneliktir (Kodaman, 1987: 2-12; Baykara, 1988: 122-123). Bu uygulamanın olumlu ve olumsuz yönlerinin incelenmesi ayrı bir çalışma konusu olabilecek niteliktedir. Ancak şu kadarını ifade etmek gerekirse gerek Milli Mücadele yıllarında ve gerekse Cumhuriyetin bu ilk yıllarında yönetimlerin benzer amaç çerçevesinde askeri amaçlı organizasyonlara girdiği görülmektedir.

Mesela Nasturi Ayaklanmasın da bu isyanı bastıran birlikler arasında 8. Aşiret Tümeninde, Çölemerik’de 1.000, Beytül-Şebap’da 400, Harput’da 800, Cizre’de 400 Aşiret eri bulunuyordu. Ayrıca bazı aşiretlerden de faydalanma yoluna gidilmiştir (Hallı, 1972: 35-36, 43-45).

1.1.2. Mahkeme Safhası

Tutuklanışından sonra 30 Nisan 1925’de ilk duruşmaya çıkan M. Fethi Bey nezdindeki TpCF’nın Şark İstiklâl Mahkemesi’ndeki davası, bundan sonra iki (biri 12 Mayıs ve sonuncusu 18 Mayıs 1925’deki) duruşma (celse) sonunda neticelenerek aynı gün karara varılmıştır. Her üç celsede de ağırlıklı konu Kuva-yı Milliye ile alakalı olurken, iddianamede bunun dışında aynı mahkemede daha önce (isyanla alakalı görülerek idam edilen Şeyh Eyüp’ün TpCF’yle alakalı ifadesi) Fethi Bey’in üzerinden çıkan not defteri ve diğer yazışmaları ile TpCF Programı’nın meşhur 6. maddesi yer almıştır (Yeşil, 2002: 226-227).

Elimizde konuyla alakalı iki adet (biri mahkeme kâtiplerinin tuttuğu duruşma zabıtları, diğeri temize çekilmiş diyalogların nazım haldeki) mahkeme zaptı ile “*Son Saat*” gazetesinde yayınlanan 30 Nisan tarihli duruşma metni bulunmaktadır(Şark İstiklal Mahkemesinde Terakkiperver Urfa Katibi Hâkim Karşısında, *Son Saat*, 1 Mayıs 1341/1925). Buna ilaveten bazı İstanbul gazetelerinde de aynı duruşma kısmen yayınlanmıştır(Cumhuriyet, 1 Mayıs 1341/1925).

1.1.3. TpCF Siverek Şubesi ve Kuva-yı Milliye

TpCF’nin Doğu Anadolu’da patlak veren isyan ile alakasını açık ve net bir şekilde gösteren ve ispatını da beraberinde getiren en önemli delil, isyan bölgesinde teşkil olunan ve oluşmasında TpCF Siverek şubesinin büyük katkısının bulunduğu “Kuva-yı Milliye” dir. Hemen belirtmek gereklidir ki Cumhuriyet’in ilk resmi tarih

kitabı olan “*Tarih IV’de*” (ki bu kitabın belirli bir eylemi (inkılâp) ve fikriyatı (çağdaşlaşma) ön plana çıkarma amacının olması sebebiyle burada yer alan görüşler resmi bakış açısını yansıttığı için TpCF hakkındaki tespitleri dikkate şayandır. O zamanda bu yayında TpCF hakkında: “İnkılâp’tan hasis menfaatleri zarara uğrayan bazı din sahtekârları ile eski devirlerin artığı zümreler ve bütün bunlardan istifade etmek isteyen sinsi politikacılar hep Şark Vilayetlerindeki ihanet ve hıyanet hareketinden ümide düştüler, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”nın dinden bahseden maddesi birçok yerlerde teşkilatı tahriklere kuvvet veriyordu” (Tarih IV, 1934: 193-194) denilerek adeta isyanın çıkmasında rol oynayan olarak tasvir edilmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi konunun duruşma safhasında ele alınışını sunduğumuz belge ve bilgilerin teyyidi mahiyetinde ve oldukça da enteresandır. Hatırlanacağı üzere isyanın bastırılmasında Kuva-yı Milliye’nin teşkil olunduğuna dair bilgi Fethi Bey’in 22 Mart 1925 tarihli bahsi geçen telgrafında bulunmaktadır. Bu telgrafın mahiyeti, mahkemenin meseleye işleyiş biçimi ve konuyla ilgili taraf olan Fethi Bey’in sorgusu oldukça manidar olduğu için aşağıda aynen vermeyi yararlı görüyoruz. Sorgulama şu şekildedir;

Müfit Bey (Reis): Siz, Kuvayı Milliye namıyla bir kuvvet teşkil ettiniz mi?

Fethi Bey: Ben Siverek’te iken teşkil etmemiştim. Sonradan teşkil ettiğimi duydum. Teşkil edip cepheye gideceğini duydum. (30 Nisan’daki duruşmada aynı sorguya “-ben deniz orada (Siverekte) iken Kuva-yı Milliye Teşkilatı yoktu. Sonra Urfa’da teşkil etti. Bir mektup aldım. 200 süvari, 100 de piyadenin cepheye gönderileceğini öğrenmiştim” demiştir).

Reis: Bu Kuvayı Milliye kimin emrine verildi?

Fethi Bey: Askeri bir kumandanın emrine verildi.

Reis: -Askeri bir kumandanın emrine verilen kuvvetin mukadderatının sormaktan maksad-i aliyeniz nedir? Siz ki Erkan-ı Harb zabitanısınız, böyle bir şey sorulmasında hiçbir mahsur telakki etmediniz mi?

Fethi Bey: Bir gün Urfa’da otururken Maraş’tan gelen, Selanik’ten silah arkadaşım Recep Bey’e rastladım. Miralay Vehbi Bey de vardı. Yemeğe davet ettim. Birçok şeyler konuştuk. Kendileri yabancı olduklarından (bölgenin yabancısı oldukları kastediliyor) müzaheret (yardım) edecek erbab-ı namustan adam arıyorlardı. Fırka’dan iki zatın ismini verdim. Onları kendilerine tavsiye ettim. Kendileri iki gün sonra hareket ediyorlar idi. Orada Kuva-yı Milliye efradı beyninde tehalif ihtimali

vardı. Ben yazdığım telgrafta kendilerine muavenet(yardım) edilmesini ve müfrezelere muavenet etmek için kuvvetleri hakkında malumat almak lazım idi ve nihayet samimi ve hiçbir şey aklıma getirmeksizin yazdım.

Reis: Nasıl olurda bir sivil askeri kumanda emrine verilen kuvvetlerin miktarı hakkında telgraf çekebilir.

Fethi Bey: Bunda bir mahsur görmedim. Çünkü bendeniz Urfa'dan kalkıp Siverek'e gitseydim ve onların başına geçseydim kumandanlarını deruhte etseydim bana mani olacak bir kuvvet var mıydı. Kendi fırkamın teşkil ettiği kuvvet idi. Miktarını öğrenmekte ne gibi mahsur olabilirdi. Bendeniz sizi temin ederim ki sormakta hiçbir mahsur görmedim ve hala görmüyorum. Çünkü bende gitseydim onların arasına girebilirdim.

Reis: Yine size mütehasıs bir asker sıfatıyla soruyorum. Harb zamanlarında telgrafla askerin miktarı ifşa edilebilir mi?

Fethi Bey: Benim sualimden bir hıyanet-i vataniye melhuz ise benden evvel kuvvetlerin miktarı isyan sahasında şayi (duyulmuş) olabilir. Saniyen bunlar fırkamızın teşkil ettiği kuvvettir.

Reis: Nasıl fırkanızın teşkil ettiği kuvvettir? Bunlar askeri kumandanların emrine verilmiştir, Kavanin-i askeriyeye tabidirler.

Fethi Bey: Bence askeri miktarını sormakta mahsur yoktur.

Reis: İdare-i örfiye mıntıkası dâhilinde böyle kuvvetlerin miktarını soran telgraf yazılır mı yazılmaz mı?

Fethi Bey: Seferberlik zamanında dahi olsa kuvvetin açık bir telgrafla sorulmasında hiçbir mahzur-u askeri yoktur. Ve ancak bir casusluk akdine matuf olabilir. Hâlbuki benden böyle bir hıyanet beklenebilirse cepheye benden daha yakın kuvvetlerin efradı vesairesi düşmana ihbar edebilirdi. Telgraf siyasi veya diğer bir nokta-i nazardan mahzuru olsa idi zaten sansür mani olurdu. Esasen sansürün maksad-ı teşekkülü de budur. O miktarını sorduğun Kuva-yı Milliyeyi mensup olduğum fırka teşkil etti. Binaenaleyh bende o kuvvetin bir cüz-i ferdi idim ve benim o kuvvetlerle alakadar olmam gayet tabidir. Her gün müfrezeye yüzer kişi, takviye ediliyordu.

Reis: Alakanız olabilir. Tekrar ediyorum, askeri bir kumandanın emrine verilen bir kuvvet askeri kavanine tabiidir. Artık sizin alakanız hitam bulmuş demek değil midir?

Fethi Bey: Her gün müfrezeye takviye ediliyor. Miktarını bilmeliydim.

Reis: Tekrar ediyorum. Kuvvetin miktarını bilmek salahiyet-i vazifeniz dâhilinde midir? Bunu ne sıfatla soruyorsunuz?

Fethi Bey: Benim fırkamın adamları iştirak etti diye...

Müdde-i Umumi(savcı)A. Süreyya Bey: -Kuva-yı Milliye teşkilatını size kim haber verdi?

Fethi Bey: Terakkiperver Siverek Şubesi Kâtibi yani vazife-i taharriye yapılan bir adam, ismini hatırlamıyorum.

Süreyya Bey: Fırkanızın merkez teşkilatı isyana karşı hareket etmek üzere şubelerin emri altında kuvvetler teşkiline karar almış ve emir etmiş midir?

Fethi Bey: Fırka merkezinin hususi bir kararı yoktur. Kazım Karabekir Paşa'dan gelen telgraf bu irtica'nın bastırılması için hükümete azami yardım ve müzaheret ediniz, şeklindeydi.

Süreyya Bey: Siverek'te teşkil edilen Kuva-yı Milliye teşkilatını yine fırkanıza mal ediyorsunuz!

Fethi Bey: Firkamızın mensupları yapmıştır (TBMM A, T-12, D. 3).

Mevzu üzerinde mahkeme heyeti fazla ısrarlı olmamış ve başka bir konunun müzakeresine geçmiştir.

1.1.4. TpCF Programının Altıncı Maddesi

Urfa ve Siverek şube kâtibi Mehmet Fethi Bey hakkında açılan davanın önemli bir bölümü de TpCF programının altıncı maddesi üzerine olmuştur. Bu davada mudde-i umumi (savcı- iddia makamı) davaya esas mütalaasını Fethi Bey'in "dini siyasete alet ettiği" üzerine kurduğu için muhakeme, bir ölçüde Fethi Bey nezdinde doğrudan TpCF'ın yargılanmasına dönüşmüştür.

30 Nisan 1925 deki ilk duruşmada TpCF programını baştan sona okutturan savcı Ahmet Süreyya Bey programın altıncı maddesini ele alarak "efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkârdır(fikir ve dini inançlara saygılıdır)" kaydı üzerine:

A. Süreyya Bey: -Bu nokta hıyanet-i vataniye kanunundan (Tahrir-i Sükûn denilmek isteniyor) evvel buraya konulmuş, fakat bilahare hissiyat-ı diniyeyi siyasete alet etmek men edildi. Bilahare bu madde tebdil ve iptal oldu mu? sorusuna,

Fethi Bey: Şimdiye kadar tebdil olduğuna dair bu hususta merkez-i umumiye (genel merkez)den hiçbir haber almadım. Benim hissiyat-ı diniyye'yi alet ittihas ederek propaganda yaptığım makam-ı aliyenizden itham edildim. Siverek'te şubemizin resmi küşadı esnasında büyük bir cemaat huzurunda izahat verdim. Bu madde hakkında gerek Urfa bilhassa Siverek'te ağzıma bir şey almadım. Çünkü Siverek'te fırka rivâyeti gayet şedid ve müttefik aklın kabul edemeyeceği şiddette oluyordu. Bu fırka din fırkası Halifeciymiş diye avam ağzına söz düşürmek suretiyle firkamızı lekelemek istediler... Biz dinci ve Halifecilikle itham olunuyorduk onun için ağzıma bu bahsi alıyordum (TBMM A, T-12, D. 3: 11).

Fethi Bey, fırkaları aleyhine halk arasında yayılan menfi propagandaların menşeinin Belediye ve Halk Fırkası reisi Mehmet Emin Bey olduğunu iddia etmektedir.

Mahkeme Reisi Mazhar Müfit Bey: Fırkanızın aleyhindeki propagandaların membaı olarak belediye reisi ve Halk Fırkası reisi olan Emin Efendiği gösteriyorsunuz. Acaba bu suretle kendi fırkası lehinde propaganda mı yapıyorlar?

Fethi Bey: Bu benim propagandanın membaı kimde diye tetkik ettim. Öğrendim ki Halk Fırkası reisi Mehmet Emin Bey'den çıkıyordu... Bir gün erken, Siverek'te fırkadayken, fukara birisi gelip kendisinin fırkaya yazılmasını ısrarla istediğini bu ısrar sebebiyle fırkaya niçin girmek istediğini sorduğunda –"Belediye Reisinin adamları söylüyorlar siz din fırkasıymışsınız" dediğini, anlaşılıyordu ki Halk Fırkası bizi halka din fırkası olarak tanıtip hükümet nazarında mes'ul düşürülmek isteniyordu. Evet, öyle hareket ediyorlardı. Bu iyice anlaşılınca durumdan Vali Bey'i haberdar ettim.

Müfit Bey: Halk arasında bu fırkanın din propagandası yaptığı şayaı oluyormuş, Urfa ve Siverek Kâtibi sıfatıyla nizamnamedeki (kastedilen programdır) bu maddenin fena bir fikir ihtiva ettiğine kani oldunuz mu?

Fethi Bey: Teşkilat-ı Esasiye Kanununda Büyük Millet Meclisinin esas vazifeleri arasında "ahkâm-ı şeriye'nin tenfizi" kaydı vardır. Saniyyen efendim nizamnamemiz tasdik edilirken hükümetin "itikadat-ı diniyye hürmetkârdır" kaydını kavanine mugayirliğini düşünerek çıkartması lazımdı.

Müfit Bey: Fiili saha da bu maddeden bahsettiğinize göre bu maddenin nizamnameden çıkarılmasını merkeze yazdınız mı?

Sorusuna ise;

Fethi Bey: "Esasen programın altıncı maddesinin muzır bir tesir yapıp yapmadığını düşünmek Meclis-i Aliye ait bir mesele" olduğundan fiili sahada bu maddeden hiç bahsetmediğini ve programların umumi kongrelerde mevzu bahis olabileceğinden... Bu yüzden hiç yazmadım" demiştir(TBMM A, T-12, D. 3: 3-4).

1.1.5. Şeyh Mehmet Eyüp'ün İfadesi

TpCF Urfa Siverek kâtibi M. Fethi Bey'in dini siyasete alet ettiği halk arasında nifak ve şikak (ayrılık ve çatışma) yarattığı gerekçesiyle yargılandığı davada, iddianameye esas ve mahkeme heyetinin nihai kararına tesir eden delillerden ilki daha önce sunduğumuz Siverek Polis Müdürlüğünce yürütülmüş olan soruşturma evrakıdır. İkincisi "Şeyh Said İsyanı"na iştirak etme suçundan

yargılanıp idam edilen 48 kişiden biri olan Şeyh Mehmet Eyüp Efendi'nin aynı mahkemede verdiği ifadedir.

Şeyh M. Eyüp Siverek eşrafından olup (ifadesine göre ayrıca altı köy sahibidir) önemli sayılacak nüfusa sahiptir. Nakşibendî tarikatının üyesidir. Siyasi geçmişi babasının Hürriyet ve İtilaf Fırkası Siverek ileri gelenlerinden oluşu ile alakalı olup, Siverek dâhilindeki siyasi mücadelenin rakip taraflarından biri olduğu (mahkemede verdiği ifadeye göre hakkında çıkarılan şayia ve şikâyetlerin Siverek Belediye ve Halk Fırkası reisi tarafından tertip edildiği, bunun sebebinin de aralarındaki husumetten kaynaklandığı şeklindeki savunmasından) anlaşılmaktadır (TBMM A, T- 12, D. 1: 2).

Diğer bir açıdan sosyo-kültürel yapı itibariyle farklı bir özellik gösteren bu bölgede ağalık, şeyhlik düzeni yaygındır. Yakın denilecek zamanlarda tanışılmış olan siyasileşme firkalaşma-olayı altında, aşiretler arası gizli bir nüfuz mücadelesi yatmakta olduğu yani bölgesel rekabetin siyasi rekabet adı altında sürdürüldüğü Şeyh Mehmet Eyüp davasında da açık bir şekilde hissedilmektedir. Çünkü bu davada hükümete yakın olan ve yerel yönetimi elinde bulunduran Belediye ve Halk Fırkası reisinin Şeyh Mehmet Eyüp hakkında yaptığı ihbar, mahkemenin idam kararı vermesine yeterli olmuştur (TBMM A, T- 12, D. 1: 11-12).

Şeyh Mehmet Eyüp ile M. Fethi Bey arasındaki bağlantı Şeyh Eyüp'ün TıPCF Siverek şubesi ilk kurucusu ve idare heyetinin reisi olması sıfatıyla. Ayrıca M. Fethi Bey, Urfa'dan Siverek şubesinin resmi küşadı (açılışı) için geldiğinde, Şeyh Eyüp Efendinin evinde kalmıştır. Ama resmi küşad öncesi kanuni bir mazeret olmamasına rağmen Halk Fırkası'nın yeni fırka resmi küşadına mani olmak için Şeyh Eyüp hakkında yaptığı şikâyetler: Şeyh Eyüp'ün bir sene önce idam ile yargılanmış olması nedeniyle fırka-i siyasiye de bulunmasının kabil olmayacağı yolundadır. Ancak Siverek şubesi teşkili için vilayete yapılmış olan müracaata

vilayet böyle bir mahzur görmemiştir. Geçekten de Şeyh Eyüp idam ile yargılanmış fakat hüküm kesinlik kazanmamış ve bu yüzden mahkûm olmasa da (TBMM A, T- 12, D 1: 2) bu yönde gelişen olumsuzluklar, Şeyh M. Eyüp'ün TpCF Siverek şubesi kurucu idare heyeti başkanlığından çekilmesine sebep olmuştur. Şeyh Eyüp'ün Heyet-i İdare reisliğinden istifa ettim derken Fethi Bey ise bu görevden aldık (kat ettik) demektedir. Şeyh Eyüp mahkemedeki ifadesinde istifa gerekçesini "M. Kemal Paşa'nın yeni fırkaya dâhildir" sözünün gerçek olmadığını öğrenmesine bağlamaktadır (TBMM A, T- 12, D. 1: 4).

Şeyh Said isyanı dolayısıyla görülen davalardan ilki Şeyh Eyüp'ün sanık olarak yargılandığı davadır. Mahkeme kararına bakıldığında; bu isyana bil-fiil iştirak eden; memleketi parçalayıp ayrı bir Kürdistan kurma teşebbüsü ile idam cezasına çarptırılan 48 kişinin içinde infazı ilk olan kişidir (Hâkimiyet-i Milliye, 24 Nisan 1925). Şeyh Eyüp'ün yargılanması sadece bir celsede tamamlanmış, gerek sanığın gerekse iddia makamının mahkemede zikredilen şahitlerin mahkemeye celplerine lüzum görülmemiştir (TBMM A, T- 12, D. 1: 1-20).

İstiklâl Mahkemeleri üzerinde çalışması övgüye değer ve bu konuda ilklerden olan Ergun Aybars'ın İstiklâl Mahkemeleri isimli çalışmasında Şeyh Eyüp'ün görülen davasında duruşma sonunda dinlenen tanıklar ibaresine (Aybars, 1982: 134) rağmen mahkeme zabıtlarının her üç nüshasında da hiçbir tanık ismine rastlanmadığı gibi tanık ifadeleri de zabıtlarda mevcut değildir. Anlaşılan Aybars çalışmasında sadece Latin harflerine çevrilmiş mahkeme karar defterinden yararlanmıştır.

Şeyh Eyüp'ün Siverek TpCF mensupları gibi burada teşkil olunan Kuva-yı Milliye ye sekiz adamıyla birlikte iştirak ettiği, bu kuvvete erzak temin ettiğine dair delil ve şahitler (TBMM A, T-12, D. 1: 11) mahkeme tarafından incelenmiş olsaydı özellikle isyana karşı milis güçlerden müteşekkil Kuva-yı Milliye'nin gücü ve faaliyet alanı hakkında daha geniş malumatımız olurdu.

TpCF Siverek şubesi kurucu azası olması sebebiyle Şeyh M. Eyüp'ün davası, şahsi olmaktan çok Mehmet Fethi Bey ve genelde TpCF hakkında istenilen bilgilerin mahkeme kayıtlarına girmesine olanak vermiştir. Yöneltilen ilk sorulardan birine “kendisinin Nakşibendî tarikatı mensubu olduğunu”, TpCF'na katılarak bu fırkanın Siverek şubesini kurduğunu belirtmiştir”. Eyüp Efendinin M. Fethi Bey hakkında mahkeme heyetine verdiği ifade kendini kurtarmaya yönelik, daha çok suçlayıcı niteliklidir. Şeyh Eyüp Efendi; Fethi Bey'in Siverek'e geldiğinde 15 gün evinde misafir kaldığını, ayrıca bu müddet zarfına çeşitli sohbetlerde ikna ve propaganda için nutuk iradında bulunarak fırkalar hakkında görüşlerde bulunduğunu; bu beyanatlarında Ali Fuat Rauf Bey ve Kâzım Karabekir Paşa'nın dahi fırkaların mensubu olduğu, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın dine kayıtsızlık göstermesine karşı TpCF'ın dine hürmetkâr olduğu, Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin dahi bu fırka mensubu olduğunu söyleyerek halkı fırkaya kayıt için teşvik ve fırka teşkilatını tevsî'ye (genişletmeye) çalıştığını, dini ancak fırkalarının kuvvetlendireceğini bunun için Ankara'dan resmen geldiğini, halka karşı bazı resmi evraklar göstererek halkı tesir altına aldığını, iki fırka programını mukayese yaparak TpCF'nın din hususunda kayıd ve ahkâm vaz etmiş olduğunu ve kendisinin de bu sebepten bu fırkayı tercih ettiğini ifade etmiştir. Bilahare TpCF'dan istifa etmesine rağmen misafiri bulunan Fethi Bey'e yol verme(evinden kovma)yi örf ve adet-i beldeye muvafık olmadığından 10 gün daha evinde kaldığını, Fethi Bey'in buraya resmi sıfatla geldiğini, Vali Bey ile Ali Fuat ve Karabekir Paşalarla muhaberelede bulunmasından anladığını söylemiştir (TBMM A, T. 12, D. 1: 2-3).

Fethi Bey'e okunan Şeyh Eyüp Efendi'nin mahkeme zaptı hakkında ne diyeceği sorulmuş, Fethi Bey ise Şeyh Eyüp'e böyle bir şey söylemediği gibi buna benzer bir beyanati hiçbir yerde sarf etmediğini, mevzu olan dine riayetkârlığın fırka programlarında yer aldığını, bunun dışında beyanatta bulunmanın fırka merkezince bütün şubelere tembih edildiğini söyler.

Fethi Bey, mahkemenin aksine Şeyh Eyüb hakkındaki kanaati olumludur. Şeyh Mehmet Eyüb'ü tanımlaması "kendisini orada çok hürmete mazhar bir adam olarak gördüğünü ve etrafındakiler de tamamıyla Şeyh Eyüb'ü kuvvetli ve şayan-ı hürmet bir şahıs olarak göstermiş oldukları..." şeklindedir.

M. Fethi Bey de Şeyh Eyüb gibi Siverek'teki fırkası hakkında çıkarılan olumsuz propagandaların menşeiini belediye reisi Mehmet Emin Bey olarak görmektedir. Fırkalarının bir din fırkası olduğu, medreseleri yeniden ihya etmek, şeriatı sağlamak gibi propagandalarını fırkaları adına çıkarıldığını, bununla da fırkalarının isyanla ilişkisini kurmak istendiğini ifade etmek ve bu tür menfi propagandalar karşısında durumu valiye bildirdiğini belirtmektedir (TBMM A, T-12, D. 1: 3).

Şeyh Mehmet Eyüb'ün idama mahkûm olmuş bir kişi olarak TpCF ve Fethi Bey aleyhinde mahkemede verdiği ifade, çok geçmeden iktidarın resmi yayın organı durumundaki "*Hâkimiyet-i Milliye*" nin baş makalesinde konu edilerek "TpCF'nin bu mahkemelerde asıl yüzünün görüldüğü yani ayaklanma ve bölücülük(ün) arasında olan bir fırka" olduğu iddia edilmiştir (Perdeler Açıldıkça, Hâkimiyet-i Milliye, 8 Mayıs 1925).

1.1.6. Fethi Bey'in Not Defteri

Fethi Bey'in 12 Mayıs 1925 günkü ikinci duruşmasında mahkeme heyeti, mahkemeye sunulan 15 adet evrakın yanında bizzat M. Fethi Bey tarafından tutulmuş not defterinin bazı sayfalarında yer alan bir kısım ibare, ifade ve isimlerin ne anlama geldiği, ne maksatla yazıldığını sormuşlardır. Bunlardan mahkeme heyetinin dikkatini çeken ve 95. sayfada yer alan "...Hakiki İnkılap nasıl ve nerede olmalı?", 86. sayfasında "merhumu vicdan-ı namusu, icab-ı terbiye irfanı doğurur. Tasma İttihat muavenet demektir. Bütün mazlumlar birleşse zalimler hakka rücu eder...", 42. sahifede "Başvekil Celemenson- Damat

Ferid'e cevabı...", 38. sahifede "Hüseyin Efendi Paşa Halk Fırkasında arzusuna mümaşaat etmediğinden istifaya icbar edilmiştir. Bu bapta vesai ki kendi nezdinde mevcuttur. Bir gün 36. sahifede "Şeyh Kazımzade, Şeyh Eyüp Efendi ve ileyh...", 8. sahifede "16 kânunusani 1925 (tarihli) Tevhid-i Efkâr: muğlimeler(oğlancılar)in peçelerinin indirilmesi hakkında, Maarif Vekilinin Tamimi Nurettin Paşa'nın Mebus İntihabı esnasında "Cumhuriyet"te Nurettin Paşa'nın resmi ve beyanatı... Ahmediye, Mahmudiye...)... Bir de ilginç bir not daha bu mahkemede bu defterden aktarılarak "baklayı kabuğuyla yemek her derde devadır" şeklindeki müphem kelime ve ifadelerin ne manaya geldiğini mahkeme başkanı ile sanık Mehmet Fethi arasında cereyan eden diyalogdan anlamak mümkündür. Bir devri aydınlattığı için oldukça ilginç olan bu diyalogu vermekte yarar görülmektedir.

Reis: "Tevhid-i Efkâr"ın 16 Kânunusani 1925 tarihli nüshasından not defterinize yazmış olduğunuz bir fıkra var. "Muğlimelerin peçelerinin indirilmesi hakkında maarif vekilinin tamimi, bunu not etmekteki sebep nedir?"

M. Fethi Bey: Bunda hiç bir şey kastetmiyorum. İhtimal okumak için kaydetmişimdir.

Reis: Nurettin Paşa'nın mebus intihabını (seçimini) Cumhuriyetten Nurettin Paşanın resmi, Ahmediye ve Mahmudiye... İbaresini not etmekten maksadınız nedir?

M. Fethi Bey: Okumak için, sonradan arayıp bulmak için.

Reis: -Gazetelerden böyle şayan-ı dikkat noktaları seçip not etmekte ki maksadınız nedir?

M. Fethi Bey: Sonra okumak için.

Reis: Terakkiperver Fırka'nın haricen tayin ettiği mutemetler ve kâtipler icra-i tababete de mezun mudur? Not defterinizde bazı deva-i reçeteler vardır, bunlar nedir?

M. Fethi Bey: Bunlar mahkemeyi-i âlinize mevzuu bahis olacak şeyler değildir...

Reis: Not defterinize kaydetmişsinizdir. "Baklayı kabuğuyla yemek çok faydalıdır. Ölümden başka her derde şifadır". Bu hususta hadis-i şerif vardır diyorsunuz bunların şifre olması ihtimali vardır. Rica ederim izahat buyurur musunuz?

M. Fethi Bey: Bunlar hususi şeylerdir. Manası bu kadardır.

Reis: Zebib (üzüm) rengi güzelleştirir, asaba kuvvet verir, kadınlar yerse çocukları güzel olur diye yazılı; bunun manası nedir?

M. Fethi Bey: Hiçbir kastım yoktur.

Reis: Başkâtip Hüseyin Efendi Halk Fırkası rızasına mümaşât etmediği için zorla vazifesinden istifaya mecbur olmuştur diyorsunuz, ne demektir?

M. Fethi Bey: Bu adam mahkemede başkâtiptir. Kendisini tazyik etmişlerdir.

Reis: *Mardin'den bazı adamların ismini yazmışsınız. Kazım, Eyüb Sabri, Ensarizade Bahaeddin, mebusu sabık Esad, bunlar nedir?*

M. Fethi Bey: *İcab ederse burada da teşkilat yapacaktım. Ankara'ya yazdım ve gelen cevapta bunlarla görüşebilirsiniz dediler.*

Reis: *-Defterinizde Damad Ferid'in Calamansu'ya cevabı diye bir kayıt var, nedir?*

M. Fethi Bey: *Damad Ferid bir fırkanın yaptığı hareketten bütün milletin mesul olmaması lazım geldiğine dair bir müdafaa yapmıştır. O'dur.*

Reis: *Hakiki İnkılâp nasıl ve nerede olmalı diyorsunuz?*

M. Fethi Bey: *Bu bir ilim meselesi olup inkılâp vicdani ve ahlaki olmalıdır. Şekli inkılâpların manası yoktur.*

Reis: *Vicdani inkılâp-ahlaki inkılâp diyerek vicdan-ı umuminin içtimaiyenin değiştirilmesini isteyen bir inkılâp mı kast ediyorsunuz?*

M. Fethi Bey: *İnkılâp senelerin, asırların telkinatıyla olur, ferdi inkılâplar ictimai inkılâpların esasını hazırlar. İnsanların tekâmül-ü maneviyesi noktasından ifade etmek istiyorsunuz.*

Reis: *Mutlak bir inkılâp, bir inkılâp kelimesi içinde her türlü inkılâp aksamı mülâhaza edilebilir. Bu kaydı vicdan-ı umumiyede olması için mi koydunuz.*

M. Fethi Bey: *Bunlar derin meselelerdir. Felsefe merakım olduğu için koydum.*

Reis: *İzah buyurunuz da biz de istifade edelim.*

M. Fethi Bey: *Siz bir milletvekilisiniz ihtiyacınız yoktur.*

Reis: *Bir vekilin lehinde veya aleyhinde hak, hâkimiyet caiz midir? Saffet-i vekâlet zail olduk da vekâletin saffet-i meşruiyeti kalır mı? Mebuslar ve onlardan müteşekkil mahkeme... Not defterinizde böyle bir kayda tesadüf ettim. Bunlardan ne kasd ediyorsunuz?*

M. Fethi Bey: *İlmi hususi şeylerdir.*

Reis: *Lütfen izah ediniz.*

M. Fethi Bey: *Ben hukuk mütehasısı değilim.*

Reis: *Not defterinizde bu notların yazılı olduğunu kabul ediyor musunuz?*

M. Fethi Bey: *Kabul ediyorum (TBMM A, T-12, D. 3: 2-4).*

Mahkeme Heyeti 18 Mayıs 1925 tarihli son celsede Fethi Bey'in ilişkide bulunduğu bazı şahısların üzerinde durmuş ve Siverek Polis Müdüriyetinin hazırlamış olduğu soruşturma fezlekesini ele almıştır. Mahkemenin Fethi Bey'den öğrenmek istediği hususlardan biri de halen TpCF Urfa Şubesi azası olan fakat bu görevden önce Halk fırkası ve belediye reisliği görevinde bulunan Hacı Mustafa Bey'in Halk Fırkasından istifası ve Belediye reisliğinden azlinin ne şekilde cereyan ettiği üzerine olmuştur.

Fethi Bey, Hacı Mustafa Bey'i Urfa teşkilatını kurmak için Ankara'dan İstanbul'a gelen heyetin içindeki biri olarak tanıdığını, Urfa mutasarrıflığı zamanında da bu zatla tanışıklığının bulunduğunu, Halk Fırkasından istifasından sonra Belediye

reisliğinden de istifa etmesi için baskılara maruz kaldığını, yolsuzluk şikâyetleri üzerine vali emriyle işten el çektirilip, taht-ı tevkife alındığını ama yapılan tahkikat neticesinde hesapların düzgün çıktığını, yalnız bir telefon makinesi ile bir halının noksanı bulunduğunu, telefonun Hacı Mustafa'nın hususi(özel) malı olduğu, halının ise valinin evinde olduğunun anlaşıldığını söylemiştir (TBMM A, T-12, D. 3: 8).

Fethi Bey olayların bu noktaya gelmesini “eşrafın iki partiye ayrılarak yekdiğeri (birbirinin) aleyhinde çalışması, bir tarafın diğerinin hukukuna öteden beri tecavüze alışmış olmasına ve zayıf tarafı diğer taraf hükümete ilhak ederek, hükümet kuvvetlerini diğerinin aleyhine kullanılmaları olarak görmektedir (TBMM A, T-12, D. 3: 9).

Fethi Bey'den mahkemece cevaplandırması istenen son husus Siverek Polis Müdüriyetince tanzim olunan “fezleke”dir. Fethi Bey fezlekenin 1.-9. sahifeleri arasında yer alan üç kişiye ait iddiaları tamamen reddetmiş ve “buradaki şahısların odabaşı Mahmud Efendi'nin akrabası olduğunu, kendisi eğer medreselerin açılması için bir kelime sarf etmiş ise zaman ve mekân ile isbat edilmesi lazım geldiğini” söylemiştir (TBMM A, T -12, D. 3: 9-10).

Savcı fezlekede adı geçen bu üç kişinin iddia şahidi olarak mahkemeye celblerini talep etmiş ise de Mahkeme Heyeti “tahkikatı derece-i kafiye” de görerek şahid celbine lüzum görmemiştir. Heyet kısa bir aradan sonra nihai kararını açıklamıştır.

1.1.7. Fethi Bey'in Mahkûmiyet ve TpCF Şubelerinin Kapatılması

Mahkeme Heyeti'nin varmış olduğu karara göre: “Fethi Bey'in ol vechile dini ve mukeddesat-ı diniyeyi alet ittihaz ederek ahali arasına nifak ve şikak ilkasına teşebbüs ve cür'etde fer'an zimedhal bulunmak fi'lin mürtekibi olmak üzere

mücrimeiyetine ve hareket-i vakı'asına temas eden Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesine müzeyyel 21 Şubat 1925 tarihli (Örfi İdare) Kanunun birinci ve fer'an zi-medhaliyetinde mebni mezkûr Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun ikinci maddeleri delaletiyle Kanunun-u Cezanın 45. maddesi mucibince takdir edilen beş sene kürek cezasının mumailiyyhin de müddet-i medide mesleği ve askeri hidemat-ı resmîyede müstahdim ve hayatı maziyyesi bu misillü şeva'ibde bulunmuş olması keyfiyeti esbab-ı mütehakka-ı takdirden görülmekle kanun-ı mezkûrun 47. maddesi matlubunca salifuz-zikr mahkûmun-bih kürek cezasının kal'a-bendliğe, bi'ttahvil müddet-i ceza'iyesinin Sinop'ta ikmal etmek üzere iptida-yı tevkifi olan 19 Nisan 1925 tarihinden itibaren üç sene müddetle kal'a bendliğine ve inde'l muhakeme ta'ayyün eden ahvale göre 21 Şubat 1925 tarihli Kanunun neşrini müteakib programlarının 6. maddesi kayd-u sarahatine nazaran devam-ı bekası Hıyanet-i Vataniyye cürmünü teşkil eden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın şu'abatının anfü'l beyan Hıyanet-i Vataniye Kanunu'un mu'addel birinci maddesine müzeyyel 21 Şubat tarihli kanunun birinci fıkrası ve Cem'iyetler Kanununun üçüncü maddesi ahkamına tevfikân mahkemesinin daire-i kazası dâhilinde mevcut şu'abelerinin ber-vech-i meşruh memnû'iyet-i kanuniyeye bina'en seddine vicahen ve mukteza'en 24 şevval 1343 ve 18 Mayıs 1925 tarihinde karar verilmiş olduğunu mübeyyin hülâsa-i hükm tezkeresinin, 28 Şevval 1341 ve 19 Mayıs 1343." Mazhar Müfid.

Kararın son bölümünü olduğu gibi naklettiğimiz bu metne göre kısaca Fethi Bey'e önce beş yıl kürek cezası verilmiş ama geçmiş hizmeti nedeniyle bu, üç yıl Sinop'ta kal'a bendliğe (zorunlu ikamete) çevrilmiştir. Ayrıca TpCF programının 6. maddesi bahsi geçen kanunlar, 21 Şubat 1925 Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve 4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükûn sonrasında değiştirilmediği için mahkeme bölgesi dâhilinde ki bütün TpCF şubelerinin kapatılması karar vermiştir (TBMM A, T-12, D. 3).

Bu karar mucibince Fethi Bey üç yıl Sinop ilinde kal'a bendliğe mahkûmiyeti bir nevi mecburi ikamet şeklinde olduğu, bu cezayı çekmek için Sinop'a gidecek parasının bulunmaması sebebiyle mahkemeye başvurarak, yol parası mahkemece kendisine tahsis edilmiştir(Şeyh Said İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi, Dünya, 2 Mayıs 1957).

Bu karar içeriğinde Türk siyasi hayatına girmiş, kurucularıyla kısa zamanda iktidar partisi Halk Fırkası'nın ciddi rakibi olacağı anlaşılan TpCF'nin 25 Mayıs 1925 tarihli bir yazı ile mahkeme, görev mıntikasına dâhil olan (bütün valiliklere bir tamim göndererek bölgelerinde kurulu bulunan) TpCF şubelerinin kapatılması (sed) emrini vermiştir (TBMM A, T-12, D. 93).

2. TARTIŞMA ve SONUÇ

Sadece sekiz ay siyasi hayatta kalabilmiş olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, dönemin konjonktürü içinde benzer özelliklere sahip olduğu sanılan siyasi elit içerisindeki ayrışmanın alanı olması ilginç bir örnektir. I. Dünya ve Milli Mücadelenin savaş şartlarında birlikteliklerini başarılarıyla pekiştirmiş kadroların, savaş sonrasında; ülkenin yeniden inşasında, toplumsal dönüşüm-milletleşme ve sekülerleşme anlayış ve yaklaşımlarında siyasi ve güç yarışında olmaları doğal bir süreçti. Nitekim Terakkiperver Cumhuriyet Fırka olayı Halk Fırkası ile TpCF rekabetinden çok Gazi Mustafa Kemal Paşa ile Kazım Karabekir Paşa'nın başını çektiği zihniyet ve anlayışın güç yarışı idi.

Atatürk'ün bu yarışta bir adım önde olması, sahip olduğu devlet-hükümet imkânlarına sınırsız sahip olmasından çok ümmet özellikli toplumdan millet olma özellikli topluma devşiren radikal-inkılâp kararlarını büyük cesaretle yürürlüğe sokabilmiş, devletin bekası için-bir İttihat ve Terakki vizyonu olan-modernleşme misyonunun en açık yürütücüsü olmasıdır. Tekâmülcü-evrimci-anlayışın temsilcisi olan TpCF mensupları tarihi yüke rağmen Batı karşısında

modern yeni bir Türkiye ile varlığını sürdürebileceği alternatif değişim politikalarını ne yazık ki üretememiş, belki de üretme fırsatı ve zamanı bulamamıştır.

TpCF'nın kapatılma hadisesi Türk demokrasi hayatının temel doğrular üzerinde gelişmesine negatif tesirler bıraktığı bir gerçektir. TpCF Urfa Siverek Şube kâtibi Mehmet Fethi Bey'in Şark-Diyarbakır-İstiklâl Mahkemesinde yargılanması, mahkeme zabıtları incelendiğinde hukuk özellikli bir mahkeme olmaya yönelmekten çok siyasi nitelikli karar almaya kodlanmış olduğu açıktır. Olağanüstü dönemlerin kendine mahsus şartları bazı fedakârlıkları gerektirebilir. Ancak burada fedakârlık edilen şey; İttihat ve Terakkinin sopalı seçimleriyle demokrasi terbiyesini almış halkın cumhuriyetle tanıştığı ilk yıllarda muhalefetin varlığına tahammül gibi önemli bir demokrasi erdemi kazanımından ne yazık ki mahrum kalmıştır. Bu yüzden "gerçek ayrıntılarda gizlidir" düsturundan yola çıkarak konunun yargı safhasını dönemin özelliklerini yansıtması açısından geniş almakta yarar görülmüştür. Bu konu ayrıca TpCF hakkında bazı iddiaların ötesinde mensuplarının bizzat kendi ağızlarından olduğu kadar dönemin özellikleri içerisinde TpCF hakkında fikir edinilmesi açısından önemli bir kaynak niteliğindedir.

19 Mayıs 1925 de İsyân mıntıkasındaki TpCF'nın tüm şubelerinin kapatılmasına karar veren Şark İstiklal Mahkemesi, meclis içinden dört mebus'tan (milletvekili) oluşmuştur. Bunlardan üçü harbiye veya mülkiye kökenli iken; sadece biri (savcı) hukuk mektebi mezunudur. Olağanüstü dönemlerin olağan üstü yetkilere sahip bu mahkemenin kararlarına itiraz hakkı bulunmadığı gibi bu mahkeme, vereceği idam kararlarını meclis onayına ihtiyaç duyulmaksızın infaz etme yetkisine sahipti.

Şark(Diyarbakır) İstiklal Mahkemesi'nde faaliyet ve sözleri sebebiyle yargılanan, mahkeme mıntıkasındaki tüm TpCF şubelerinin kapatılmasına vesile olan, TpCF

Urfa-Siverek kâtibi Mehmet Fethi bey davası, bu çalışmada bir siyasi partinin kapatılmasına gerekçe olduğu için olabildiğince geniş sunulmuştur. Mahkeme zabıtlarından anlaşılacağı kadarıyla TpCF'nin Şeyh Sait isyanı ile organik hiçbir bağı olmadığı, aksine bir muhalefet partisi olmasına rağmen isyanı bastırmak üzere parti üyelerinden müteşekkil bir gönüllüler birliğini oluşturup hükümetin emrine verdiği anlaşılmaktadır. Mahkeme zabıtlarının ortaya çıkardığı bir diğer husus, TpCF, bazı resmi tarih kitaplarındaki (Tarih IV, 1934, 190.) suçlamaların aksine gerek Ali Fethi Bey Hükümeti döneminde gerekse İsmet Paşa Hükümeti zamanında ciddi muhalefet partisi sıfatıyla oldukça yapıcı, katkı sağlayan bir faaliyet gerçekleştirmiştir.

Kanaatimizce TpCF'nin siyasi hayatı, daha kuruluşunun birinci ayında belirlenmiş gibidir. TpCF kuruluşu akabinde İsmet Paşa Hükümeti'nin istifası yerine liberal eğilimli Ali Fethi(Okyar) Hükümeti'nin kurulması siyasi gerilimi azaltan, iktidar muhalefet ilişkilerini normal seyrine sokan gelişme olarak görünse de CHP kurmaylarının TpCF'nin halk tabanındaki hızlı yayılışını Cumhuriyetin modernleşme projesine ciddi tehdit olarak algıladıkları kesindir. Şeyh Sait İsyanı patlak verdikten sonra apar topar İsmet Paşa Hükümeti'nin göreve getirilmesi, isyanın yarattığı siyasi daralma zemininde siyasi muhalefetten de kurtulma fırsatı yaratmıştır.

KAYNAKÇA

- Ateş, N. Y. (1998). *Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: Der Yayınları.
- Aybars, E. (1982). *İstiklâl Mahkemeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Baykara, T. (1988). *Anadolu'nun tarihi coğrafyasına giriş*. Ankara.
- Doğan, A. (1964). *Kuruluş, kurtuluş ve sonrası*. İstanbul: Dünya Yayınları.
- Düstur. (1341/1925). *III. Tertip*.
- Frey, F.(1965). *The Turkish political elite*. Cambridge.

- Hallı, A.R. (1972). *Türkiye Cumhuriyeti'nde ayaklanmalar (1924-1938)*. Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı.
- Kili, S. ve Gözübüyük, Ş. (2000). *Sened-i ittifaktan günümüze anayasa metinleri*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Kodaman, B. (1987). *Sultan İkinci Abdülhamid devri Doğu Anadolu politikası*. Ankara: TKAE Yayınları.
- "Mahkemenin Terakkiperver Şubelerine Sed Kararı", *Hâkimiyet-i Milliye*. 20.05.1341/1925.
- Mazıcı, N. (1984). *Atatürk döneminde muhalefet*. İstanbul: Dilmen Kitapevi.
- "Perdeler Açıldııkça", *Hâkimiyet-i Milliye*. 08.05. 1925.
- "Şark İstiklal Mahkemesinde Terakkiperver Urfa Katibi Hâkim Karşısında", *Son Saat*. 01. 05. 1341/1925.
- "Şeyh Said İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi", *Dünya*, 02 05.1957).
- "Terakkiperverli Fethi Bey Tevkif Edildi", *Cumhuriyet*. 29.04. 1341/1925.
- "Terakkiperverli Resul Hoca ve Salih Paşo Suçlu Bulundu", *Hâkimiyet-i Milliye*. 04. 05. 1341 /1925.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi İstiklâl Mahkemeleri Dosyaları*.(1341). Tasnif 3, Tasnif 12, Dosya 1, Dosya 2, Dosya 3, Dosya 15, Dosya 93, Dosya 349, Dosya 350.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*. (1976). Dönem. 2, cilt. 15.
- Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti. (1934). *Tarih IV : Türkiye Cumhuriyeti*. İstanbul.
- Yeşil, A. (2002). *Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk teşkilatlı muhalefet hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*. Ankara: Cedit Yayınları.
- Zürcher, E. J. (1988). "Atatürk ve Muhalefet: 1924 deki Çok Partili Demokrasi." *Tarih ve Toplum*, 49: 16-19.
- Zürcher, E. J. (2013). *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2003). *Milli mücadelede ittihatçılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Progressive Republican Party (PRP) having taken to the stage in the first year of the Republic and including some celebrities in the national struggle term following Atatürk, was a political party which had a brief role for only eight months in the history of Turkish democracy multi-party system. Both the appearance and disappearance of this party was dramatic Even if PRP could be claimed to be associated with the Sheikh Said Rebellion in official discourse, in fact, it was judged in Ankara and Orient Independence courts with the claim that 'involving Religion with politics', 'creating conflict and seperation' due to the claims for low-level party members and as a result it was closed in accordance with this court decision.

PRP established on 17 Nov 1924, showed bigger organizational performance in Istanbul (the number of members reached ten thousands in the last month) rather than in Ankara and became a threatening power for Republican People's Party in a short time.

The aim of this study is to discuss the case which will lead to the closure of PRP tried in the Orient Independence court in which Mehmet Fethi Bey, PRP Urfa-Mardin office Clerck, who took part actively in the organization of PRP in the Eastern Anatolia. In the progress leading to the closure of PRP, the factor providing the government with legal basis is the decision of independence court.

İsmet Pasha's government, appointed instead of Fethi Okyar's which was not able to prevent Sheikh Said Rebellion, which started in the second month of

1925 and was not able to stop with normal precautions, enacted a law on treason and maintenance of order, and declared a state of siege and quelled rebellion by taking measures in the military system. Independence Courts were established both Eastern Anatolia (Diyarbakır) and Western Anatolia (Ankara). Some people in the Progressive Republican Party were on trial in Independence courts because of the denunciations made by the members of the ruling party.

It is not possible to claim that members of the court based their decisions solely on legality as these were extraordinary times with idiosyncratic conditions. Indeed, although the verdict was within the bounds of law, it remained a political one which wounded public conscience.

Our focus is on the trial of Mehmet Fethi, an ex-governor and retired soldier who was appointed by the Istanbul headquarters of PRP to found a party branch in Urfa-Siverek and who later on became the branch secretary of PRP Siverek branch. He was brought to court due to a denouncement that accused him of exploiting religion for political gain and of indoctrinating people with religious ideas publicly and privately during branch office organization.

The progress of the trial was rather interesting; verdict against Fethi Bey was almost already given in the “summary” in the police inquiry report. Composed of 25 pages, the statements of 3 people were against Mehmet Fethi (pages 1-9); 5 out of 12 people (and four of them were registered in PRP but their membership had not been finalized) on pages 10-24 were indifferent, and the remaining 7 people spoke in favor of Fethi Bey.

After his arrest, Mehmet Fethi had his first hearing on April 30, 1925. This trial of PRP at the East Independence Court had two more hearings (one on May 12, and the last on May 18) after this, and the verdict was reached on the same day. In all three hearings, the focus was on Kuvayi Milliye (national forces); the

bill of indictment included the statement of Sheikh Eyüp, who was executed by the same court due to his connection to the rebellion, Mehmet Fethi's notebook that he carried on his person and his other correspondence, and it also included the PRP manifesto's famous article 6 (we are respectful towards opinions and religious beliefs).

The most significant point during the trial process was undoubtedly the issue of Kuvayi Milliye formed by the members of PRP. Before the rebellion, Mehmet Fethi went to the region to organize party branches, and founded the Urfa Mardin and Siverek offices of PRP. One of the most serious accusations against him was that he asked for a written document for a matter that could be considered a military secret. At the court, Mehmet Fethi indicated that he had written that note with respect to Kazım Karabekir's general telegram which commands as follows "help and assist the government with all your might to suppress this rebellion." He also said that as a retired soldier, he helped form voluntary paramilitary forces, that he put these forces under the order of the government, and had to write the aforementioned note in order to know the number of participants as there were new recruits. However, he was unable to convince the chief justice of court.

Another interesting point in this court was the trial of Sheikh Mehmet Eyüp, one of the founders of PRP Siverek branch. Sheikh Eyüp got the death penalty in a single session without his witnesses being brought to court for a hearing. The fact that Sheikh Eyüp, just like Mehmet Fethi, claimed that the mayor, who was a member of the People's Party, was his accuser gives the impression that political rivals had used the rebellion for their gains.

Another point that contributed to the conviction of Mehmet Fethi was the content of article 6. Respect for opinions and beliefs was accepted as a general principle in the declaration and program of PRP, and PRP arrived at the political

arena as such. The court was curious as to why the party did not alter the article although Law on the Maintenance of Order and the Treason Act had passed. Although M. Fethi declared that it was not directly related to him and that it was done so by the headquarters, he was unable to convince the court of his innocence.

Deciding not to listen to any witnesses or to take into consideration the defense, the court convicted Mehmet Fethi to penal servitude for five years, but due to his past services, this was turned into mandatory residence in Sinop for three years. This penalty may seem light, but the penalty given to his party was right harsh. Due to the fact that article 6 was not altered after Law on the Maintenance of Order and the Treason Act of February 21, 1925—a fact that was part of the prosecution’s plea, the court ruled that all PRP branches within the jurisdiction of the court be closed down.